

DİN ARAŞTIRMALARININ 'BİLİMSEL' ZEMİNİ VAR MIDIR?

Robert WUTHNOW*
Çeviren: Mehmet ATALAY**

ÖZET

Başlıkta da aşikâr olduğu gibi, bu makalede yazar 'bilimsel din araştırmalarında bilimsel anlamda muhkem ve dolayısıyla görece olmayan bir zemin olduğunu düşünmek makul müdür?' sorusunu ele almaktadır. Kendi yaklaşımını özellikle William James ile destekleyen yazar, böyle bir zeminin olduğu fikrindedir. Yazara göre, nasıl ki bilimsel çalışmalar hem aşırı gurur hem de tevazu ile yürütülebilir ve yürütülmelidir, bu çalışmalar özgül konular ele alındığında tikel, büyük kaygıların doğurduğu konular ele alındığında da tümel olabilmektedir ve olmabdir da.

Anahtar Kelimeler: bilimsel din çalışmaları, din bilimi, sosyal bilim

ABSTRACT

The author in this essay, as explicit in the title, probes into the question 'is it reasonable to think that there is a scientifically sound and thus non-relative ground in scientific studies of religion?' Getting his argumentation backed up especially by William James, the author is in favor of the idea that there is. According to the author, just like the fact that scientific studies can and must be conducted both by hubris and humiliation, they can and must also be both particular when dealing with specific topics and integral when dealing with topics of great concerns.

Key Words: scientific studies of religion, science of religions, social science

* Profesör Dr. Robert Wuthnow Princeton Üniversitesi'nde sosyoloji öğretim üyesi ve bu üniversitenin Din Araştırmaları Merkezi (Center for the Study of Religion) müdürüdür. Yazarın izniyle yayımlanan bu çevirinin asıl künyesi şöyledir: Robert Wuthnow, "Is There a Place for 'Scientific' Studies of Religion?", *The Chronicle Review*, January 24, 2003, p. B10-B11. Ayrıca, bu makaleye internet erişimi de mevcuttur: <http://www.psychwww.com/psyrelig/wuthnow.html>

** İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde okutman. (Bu metindeki köşeli parantezler çevirmene aittir.)

Son zamanlarda din olgusunun daha iyi anlaşılmasına yönelik sayısız ihtiyaç belirtisi gün yüzüne çıktı. Elbette ki bu ihtiyaçların çoğu; Amerikalıların İslam'dan yana ne kadar az bilgi sahibi olduklarının ve Müslümanlar, Hıristiyanlar, Yahudiler, Hindular ve Budistler arasında ne kadar çok yanlış anlamının var olduğunun belirginleştiği 11 Eylül 2001'den sonra somut olarak telaffuz edilmeye başlandı. Ancak, terörist saldırılardan bile önce, Bush hükümetinin inanç-temelli hizmet teşkilatlarını taltif çabaları, akademisyenleri din ve dinin Amerikan hayatındaki süreğen konumunu sorgulamaya zorladı. Yanısıra, din ve vatandaşlık arasındaki uçarı sınır da, Sadakat Yemini'ndeki* Tanrı lafzına ilişkin mahkeme kararı hakkındaki söylemsel tartışmalara maruz kaldı.

Çok az insan din araştırmaları, ilahiyat, tarih ve hattâ edebiyatın din ve maneviyat hakkında yeterli bilgi sağlamada hayli vaatkâr olduğu konusunda şüphe duyar. İslam'ı öğrenmeye ilgi duyan bir öğrenci Kuran'ı okumak ve Müslüman öğretileri tarihini çalışmakla iyi bir iş çıkarmış olur. Bu öğrenci İslam'ın başat ölçüde yaşadığı toplumlar hakkında bilgi edinme yoluyla da mesafe kat eder. İnanç-temelli sosyal hizmetleri incelemeye yönelik iyi bir entelektüel arka plan, bağış konusundaki dini öğretileri ve dinin kamu faydasına hizmet gücünün tarihini anlamayı gerektirir. Gezici aşevlerine ve evsiz barınaklarına ilişkin, gazeteciler tarafından muhtemelen canlı bir şekilde aktarılan bazı ilk-el gözlemler de hayli faydalı olacaktır.

Gelgelelim, acaba din araştırmalarının bilimsel bir zemini var mıdır? Şüphesiz ki cevabı zor bir sorudur bu.

Bilimsel yöntemleri dine uygulamak bir uygunsuzluk durumu değil midir? Hermeneutik ve fenomenoloji bize, bilim hakkında şüpheli olmamız gerektiğini öğretmedi mi? Ve bu bağlamda "bilim" dendiğinde neyi kastediyoruz? Yakın bir zamanda bir doktora öğrencisine Yerel Amerikan dini üzerindeki araştırmamın bilimsel olduğunu düşünüp düşünmediğini sorduğumda ben de bu tür sorular üzerinde kafa yoruyordum. Doktora öğrencisi şaşırılmış bir vaziyette sorumu şöyle cevapladı: "Hayır, benim araştırmam yalnızca din çalışmaları

* Sadakat Yemini ya da Andı (Pledge of Allegiance): ABD'de genellikle ilköğretim düzeyindeki devlet okullarında topluca ve periyodik olarak söylenen öğrenci andı. Bizdeki "Tür-küm, doğruyum, çalışkanım..." şeklinde başlayan öğrenci andının mukabili; ancak bizdekine göre daha yaygın bir kabul kazanmıştır. Mahkeme konusu olan ifade, "Taaahüt ederim ki...Tanrı'mın hükümrânlığı altında tek millet olarak..." (I pledge...one Nation under God...) şeklindeki bölümüdür. (çev.)

kapsamında; mutlak surette bilim değil." Öğrencinin ifadesindeki bilim kavramı pozitivism çeşniliydi ama şüphesiz ki böyle bir çağrışımından da kaçınmak istemişti.

Din araştırmalarına yönelik bilimsel bir yaklaşımın zemini olduğunu düşünenler kapsamında sayılmak isterim. Ancak bu bağlamda "bilimsel" kelimesini geniş ölçekli yorumlamamız gerektiğini düşünüyorum.

100 yıl önce gerçekleştirdiği, şimdilerde meşhur olan Gifford konferanslarında William James şunu söylemişti: "Eleştirel bir Din Bilimi herhangi bir doğal bilimde olduğu gibi eninde sonunda genel kabule hükmetmesin, buna sebep göremiyorum." James, bu tür bir bilimin din olgusunu felsefeden daha iyi aydınlayabileceğini düşünüyordu. James'e göre felsefenin sorunu, "hayatiyetini kelimelerde sürdürmesi" ve dolayısıyla dinin derinlik, hareket ve hayatiyetini yakalamada başarısız olmasıydı. Oysa bilim bunu yapabildi. Doğru biçimde algulandığında bilim, tümevarım ilkesini istihdam ederek ve manevi tecrübenin somut yönlerinden bilgi devşirerek din olgusunun gerçeklerine yoğunlaşacaktı. James bu konuda ne düşündüğüne dair çok az örnek sunmuştu ancak; dua, dini tecrübe ve tedavi çalışmalarıyla kafası da karışmış olabilir diye düşünüyorum.

Tarih, James'in görüşlerine paralel bir gelişme gösterdi. Ama "Din Bilimi" konusundaki görüşü bundan müstesnadır. Nesil be nesil öğrenciler James'in *The Varieties of Religious Experience* [Dini Tecrübenin Çeşitleri] kitabını çalışıp kotarırken, bu kitabın sayfaları arasında azizler hakkında ve akıl sağlığı ile hasta ruhlar arasındaki farklara ilişkin zamansız ilhamlar hakkında ilginç anekdotlar keşfederler. Fakat bu öğrenciler bilimi dine uygulama fikriyle esinlenme anlamında sözkonusu kitaptan nadiren etkilenirler.

Bunların sebeplerini bulmak zor değildir. İnsan davranışının, beşeri bilimlerin ilk savunucularının tasavvur ettiğinden daha girift olduğu ortaya çıkmıştır. Pozitivizm, yorum ve bakış açısı olgularının kaçınılmazlığına ilişkin argümanlar karşısında zemin kaybetmiştir. Bilimce vaat edilen cesur yeni dünya, teknolojik ilerlemenin olduğu kadar savaş ve adaletsizliğin de egemenliği altındadır. C. P. Snow'un önerdiği –biri bilimsel diğeri hümanistik– iki kültür arasında tercih yapılacaksa, maneviyat eğilimli insanlar dini, bilimsel araştırmanın kuru dünyasına indirgemek yerine değerler ve anlam alanında tutmayı seçeceklerdir doğal olarak.

Virginia Üniversitesi'nde din çalışmaları profesörü John Milbank, *Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason* [*İlahiyat ve Sosyal Kuram: Seküler Aklın Ötesinde*] (Blackwell, 1990) başlıklı kitabında, insan davranışını konu alan disiplinlerdeki bilimsel dürtüye ilişkin güçlü bir eleştiri geliştirir. James'in yaklaşımın kitabının başlığına da yansıtan Milbank, beşeri bilimlerin [human sciences] bilgiye ilişkin değil de esasında güce ilişkin olduğu görüşünü ileri sürer. Milbank'a göre sözkonusu bilimsel dürtü, değerler tartışmasında üstünlük edinme çabasıdır. Yanısıra, bu bilimsel dürtü, bir nesnellik yanılması oluşturma ve bu yanılmaya uymayan bütün değerlendirmeleri bertaraf etme yöntemini kullanır. Şayet Milbank haklıysa, dine ilgi duyan insanların sosyal bilimler arasında amok koşucusu gibi çılgınca dolanmaktansa ilahiyatın yanında yer alması daha makul bir görünüm kazanır.

Milbank'm eleştirileri aşırı sert olarak değerlendirilebilir, çünkü sosyal bilimcilere isnat ettiği küstahlıklar, faal sosyal bilimcilerin gerçek düşünme tarzıyla nerdeyse hiç örtüşmemektedir. Genellikle sosyal bilimciler, en azından benim tecrübeme göre, insan davranışlarının tümünü değil de yalnızca küçük bir kısmını açıklama sadedinde hile yaparlar. Ve bu sosyal bilimciler, metafizik varsayımlara Milbank'ın önerdiğinden çok daha az ilgi gösterirler.

Ancak, bilimin dine uygulanması, bu uygulamanın cevaplayabileceği soruların darlığından ötürü hâlâ hamakat olarak değerlendirilebilir. Örnek olarak güncel bir konuyu ele alalım: Beyin-tasviri araştırması [brain-imaging research], Princeton Üniversitesi psikologlarından Jonathan Cohen'in iddia ettiği gibi, insanlar eylemlerin ahlaken doğru olup olmadığına karar verdiğinde beyinlerinde "ışık" noktaları mı tespit edebilmektedir; yoksa, insanlar komşularına nezaket gösterdikleri, seviştikleri ya da dua ettikleri zaman beyinlerinde meydana gelen faaliyeti mi tespit edebilmektedir? Nörolojik süreçlere ilişkin bir tasvir olarak ilginç olmakla beraber bu gibi araştırmalar; hangi ahlaki kararların doğru olduğu, nezaketin sosyal ilişkileri nasıl etkilediği, hayatın anlamı ve insanların niçin dua ettikleri hakkında çok şey anlatmaz.

Benim kendi disiplinimdeki uzmanlar yani sosyologlar son yıllarda, Washington Üniversitesi'nde sosyolog Rodney Stark ve Pennsylvania State Üniversitesi'nde sosyolog Roger Finke gibi önde gelen akademisyenlerce geliştirilmiş teorik bir bakış açısının cazibesine kapıldılar önemli ölçekte. Bu teorik bakış açısı; Metodizm'in 19. Yüzyıl Amerika'sındaki gelişimi, ana-mecra Pro-

testanlık'm 20. Yüzyıl sonlarına doğru gerilemesi, ilk dönem Hıristiyanlığın yayılması ve dünya dinleri arasında tek tanrıcılığın başatlığı gibi geniş ölçekte değişik dini vakaları anlamada yardımcı oluyordu. Benim anladığım kadarıyla sözkonusu bakış açısının dile getirdiği argüman şudur: İnsanlar araba (ya da belki araba değil de başka şeyler) satın alırken olduğu gibi dine dair de rasyonel seçimler yaparlar ve dolayısıyla kendilerine (öteki dünyadaki gelecekleriyle ilgili kesinlik gibi) azami memnuniyet sağlayan dinleri seçerler.

Basitliğiyle ne kadar veciz olsa da bu argüman, bilim yoluyla doğruluğu ya da yanlışlığı kolayca kanıtlanabilir türden bir argüman değildir. Belki de bu bakış açısını bilimsel yöntemin uygulanması olarak değil de sosyolojik öngörülerini tarihsel yorumla alakalandırma çabası olarak değerlendirmek daha doğrudur.

Fakat şayet din araştırmalarında bilimden yana şüpheli olmaya sebepler varsa, bilimin dile getirdiği önerilerin büyük çoğunluğundan istifade etmeye de sebepler vardır. Bilim bize deneysel dikkatin ve sistematik araştırmaya yönelik ihtiyacın gerekliliğini öğretir. Bilimsel yöntem, dünyaya ilişkin 'besleme' varsayımlarımızın yanlışlığının kanıtlanabileceği yollar düşünmemizi gerektirir. Bu yöntem rasyonalitenin stratejik kullanımını (meşru sistemin edebiyat ve müziği yeniden konumlandırma kastından daha fazla olmak üzere) rasyonel olmayan her ne varsa bertaraf edecek şekilde değil de, araştırmamızı şu değil de bu yolla yürütmemiz için sebeplerimiz de olacak şekilde gerçekleştirmemizi gerekli görür. Bilim aynı zamanda kopya edilebilirlik [replicability] ölçütünü de içerir ki bu da diğer araştırmacılar hatalarımızı tespit edebilsin diye yaptıklarımızı samimiyetle ifşa etmek demektir.

Bilimin bu yönleri insan davranışına ilişkin evrensel yasalar bulma iddiasını taşımaksızın takip edilebilir. Bu özellikler, araştırma konusunu "örtbas" etmeksizin din araştırmalarında da istihdam edilebilir. Akademisyenler bilimsel yöntemleri insan davranışı araştırmalarına ne denli uyguladıysalar, insan davranışının gerçekte bağlamsal ve ihtimalli olduğunu ve bu davranışın anlamlarının da çoğul bakış açılarıyla değerlendirilmesi gerektiğini o denli öğrenmişlerdir. Amerikan Sosyoloji Birliği başkanı Alejandro Portes'in ekonomik ve politik gelişmenin basit modellerine yönelik yeni eleştirisi ("The Hidden Abode: Sociology as Analysis of the Unexpected," *American Sociological Review*, February 2000) bu boşluğu bariz bir şekilde ortaya çıkarmıştır.

Bilim, ilk dönem pozitivistleri tarafından olduğu gibi 'büyük gerçekler'e ilişkin büyük araştırma olarak kabul edilmemektedir. Gerçekten de, sosyal bilimcilerin kendi çalışmalarında bilimin rolüne ilişkin ne düşündükleri konusunda geçen yarım yüzyıl boyunca dikkat çekici bir değişim yaşanmıştır. Deneysel kanıtlar az iken bilim cazip bir fener idi, fakat deneysel kanıtlar artınca beşeri vakaya ilişkin geniş kapsamlı genellemeler oluşturma ümidi tavsadı. Örnek vermek gerekirse, din çalışmaları bağlamında akademisyenler; dinin sosyal işlevlerine, yoksullara cazip gelen yönlerine ve dini tecrübenin evrenselliğine ilişkin olmak üzere yarım yüzyıl önce büyük genellemeler önermişlerdi. Bugün söz konusu genellemelerin tamamı kapsam sınırlamasına maruz kalmıştır.

Elbette ki bazıları için "bilimsel yöntem" rakam kullanan araştırma anlamına gelmektedir. "Bilimsel yöntem" ifadesi, dine ilişkin sorular içeren ve gün be gün rastladığımız sayısız anket ve araştırmayı akla getirmektedir; örneğin, Gallup Örgütü tarafından gerçekleştirilen ve 2001 yılındaki terörist saldırılardan sonra Amerikalıların dini etkinliklere katılımını saptayan sayısız anket hatırlamaktayız. İtinalı örneklem yöntemlerini uygulayan böylesi araştırmalar bize, sınırlı kişisel tecrübemizden kalkarak edinemeyeceğimiz bilgiler kazandırmaktadır. Chicago Üniversitesi tarafından 1972'den beri her iki yılda bir ulusal düzeyde gerçekleştirilen Genel Sosyal Araştırma [General Social Survey] sosyologlara; dini inançlar, uygulamalar ve mensubiyetlerle ilgili eğilimler hakkında sonuç yargıları çıkarsamanın kaynağı işlevinde muazzam bir bilgi bütünü sağlamıştır.

Fakat bilimsel yöntem; katılımcı gözleminden devşirilmiş niteliksel bilgi içeren araştırmalara, mülakatlara ve arşiv malzemelerine eşit düzeyde girişken olabilir. Bir arşivdeki mektup ve günceleri ya da bir arkeolojik kazıyla elde edilen sanat eserlerini dikkatlice elelemek, bağlanım denklemleri [regression equations] kurmak ya da hayat-beklentisi tabloları hesaplamak kadar bilimdir elbette. Örneğin, Smithsonian Enstitüsü'nde adli antropoloji uzmanı Douglas Owsley'in çalışmaları gibi yakın zamanlı arkeolojik çalışmalar Birleşik Devletler'in Pacific Northwest bölgesinin ilk beşer sakinlerinin hayatı ve kültürü ile ilgili olarak yeni bilgiler sağlamaktadır. Şayet bilim böylesine geniş bir yolla anlaşılırsa, bilimin başarıyla kullanılabileceği bazı yeni alanları daha bariz bir şekilde tespit edebiliriz demektir.

Bu yeni alanlar kapsamındaki en büyük sorunlardan biri, kendi dini kültürümüzü ve yanı sıra da dış dünyanın dini kültürünü karakterize eden geniş ölçekli çeşitliliği daha açık bir şekilde anlamaktır. Yüzyıl önce olduğu gibi şimdi de, geniş ölçekli etnik ve dini arka plana sahip büyük miktarda yeni göçmenlerin iltihak ettiği bir milletiz. Birleşik Devletler ilk kez, kendi nüfusu içinden Hıristiyanlık ya da Yahudilik'ten başka dinleri yaşayan büyük bir azınlık barındırmaktadır (Müslümanları, Budistleri ve Hinduları içeren bazı tahminler 10 milyon rakamına kadar varmaktadır). Bilimsel araştırmaların rolü ilk etapta değişik dini gelenekler arasındaki ortak yönleri keşfetmek değil de farklı yönleri anlamak ve bu farklara yönelik tepkileri tespit etmektir. Bu ödevin gerçekleştirilmesi, dini gelenekler arasındaki çatışmalardan ve bir de saf yürekli gözlemciler arasında hâlâ karşılaşılan "bütün dinler aynıdır" şeklindeki yapay varsayımlardan ötürü özellikle önemlidir.

Olumlu bir özellik olarak, din olgusunu çalışan günümüz sosyal bilimcilerinin yapay genellemelerle yetinmek yerine özgül geleneklerin derinlemesine analizinde ısrar etmeleri, çok daha kuvvetli bir ihtimaldir. Budizm, Hıristiyanlık, Hinduizm, İslam ve Yahudilik araştırmaları, her bir geleneğin farklı uygulamalarına daha dikkatli eğilmek ve dahili çeşitliliği aydınlatmak suretiyle yukarıda zikredilen yönde bir mecraya girmiştir. Örneğin, Michigan Üniversitesi'nde Budizm uzmanı Donald Lopez tarafından hazırlanan dini uygulamalara ilişkin kitap serisinde temel vurgu, büyük genellemeler arayışından dini tecrübenin çeşitliliğine doğru kararlı bir şekilde değişmiştir.

Sosyolojide ayrıntıya yönelik ilgi, yeni göçmen dini toplulukların inanç ve uygulamalarına ilişkin derinlikli araştırmalarda aşikârdır. Houston, Los Angeles, New York, Chicago, Miami ve başkaca değişik şehirlerde şimdilerde yapılan araştırmalar, söz konusu toplulukların dini ve kültürel olarak kendi şehir çevrelerine nasıl intibak ettiğiyle ilgilenmektedir. Örneğin, Houston Üniversitesi sosyologları Helen Rose Ebaugh ve Janet Saltzman Chafetz aydınlatıcı bir makale koleksiyonu hazırlamışlardır (*Religion and the New Immigrants*, AltaMira Press, 2000). Bu eser, Asyalı Hıristiyanların, Hispanik Hıristiyanların, Hinduların ve diğer grupların Houston varoşlarındaki hayata nasıl intibak ettiğini ayrıntıyla anlatmaktadır.

İnce bir ayrıntı vermek gerekirse, sosyal bilimle araştırmacı gazetecilik arasındaki sınır burada bazen bulanıklaşır. Ancak, şunu da belirtmeli ki akade-

misyenlerin, hem haber değeri olmayabilecek konulara ilişkin soruları ele almak hem de –aylar ve hattâ yıllar sürecek– derinlikli araştırmalar yürütmede gerekli olabilecek uzun bir zamanı göze alabilmek gibi gazetecilerin sahip olmadığı türden imkanları vardır. Bu noktada özellikle, Santa Barbara şehrindeki California Üniversitesi'nde sosyolog Mark Juergensmeyer tarafından yazılan *Terror in the Mind of God [Tanrını Zihnindeki Terör]* (University of California Press, 2000) başlıklı kitabı düşünüyorum. Söz konusu kitap 11 Eylül 2001'den sonra ani bir duyarlık konusu haline gelen din ve şiddet olguları arasındaki ilişkiye ilişkin usta işi bir çalışmadır; ancak unutulmamalı ki bu kitap, sanık ve mahkum teröristler, şiddete maruz kalıp kurtulanlar ve illegal ihkak-ı hakçı gruplarla yapılan ve yaklaşık olarak on yıl süren araştırmalara dayanmaktadır.

Bir diğer sorun, güçlü normatif amaçlar taşıyan çalışmalar bağlamında, din olgusuna ilgi duyan (ve bilhassa özel vakıflarda, küçük ve büyük üniversitelerde çalışan) akademisyenlerin hali hazırda erişim imkanı olduğu geniş kaynakları devşirmektir. Değişik disiplinlerden din olgusuna ilgi duyan öğrencilerle uzun yıllar çalıştım. Bu öğrenciler hakkındaki en büyük şikayetim, çalışmalarının dikkat ve keskinlikten değil de amaçtan yoksun olmasıydı. Çok sık olmak üzere çalışmalar, geniş ölçekli bir amaç hedeflemesinden ötürü değil de, verilerin şuracıkta hazır olmasından ya da konuların önceden kimsenin ilgisini çekmemiş olmasından ötürü seçilip başlatılır. Bu durum öğrencilerden çok öğretim üyelerinin hatasıdır. Anlaşılan o ki, yöntem öğretmede, amaç aşılama olduğundan daha iyi bir iş çıkarmışız.

İster şiddet ve adaletsizlik gibi problemler bağlamında, ister erdem ve ümit dili bağlamında çerçovelensin, gelecek nesillere özel vesileler doğuracak büyük beşeri kaygıları daha anlamlı bir şekilde ele alan çalışmalar gerçekleştirilmemiz gerekmektedir. Elbette ki terörizm ile dini öğretilerin belli yorumları arasındaki muhtemel bağlantılar ilgi çekici bir konu haline gelmeye başlamıştır; nitekim Juergensmeyer'in yaptığı araştırmaya verilen cevaplar bunu desteklemektedir. Affetmeyi teşvik etme ya da şartsız sevgi davranışını yüceltme hususunda dinin rolünü inceleyen mevcut araştırmalar da ihtiyaç duyulan projeler kapsamındadır.

Din araştırmaları, gerçeklerle değerler dünyasını bir araya getirmede daha tutarlı bir düşünce içinde yürütülseydi, bilimsel çalışmalara itirazların hangi noktadan yükseleceğini tasavvur etmek daha zor olurdu. Elbette ki, beşeri bilim

oryantasyonlu akademisyenler ve birçok sosyal bilimci, dini dürtüleri köklü biyolojik ya da ekonomik kaygılara indirgeme çabasındaki araştırmalarla muhtemelen ikinci plana itilmiş olurdu. Fakat böylesi araştırmalar, çoğu sosyal bilimcinin din olgusu uzmanlığına yönelik hali hazırdaki yaklaşım tarzındaki daha gevşek ve daha pratik yollardan yana farklılık arz eder.

Bilimsel din çalışmalarının İslamcı terörist saldırılar ya da inanç-temelli hizmet örgütlerinin izafi hünerleri gibi hususları aydınlatabilmesi, gerçeklerle değerler arasında bağıntı kurma kabilindedir. Öğrenciler dini metinleri okumanın yanında, dini önyargının köklerini ve Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasındaki münasebet boyutunu da inceleyerek, Amerikalıların 11 Eylül 2001 olayına tepkilerine yoğunlaşan araştırmalara aşina olmalıdırlar.

Din ile devlet arasındaki ayrımı tartışmanın ötesinde öğrenciler, – Pennsylvania Üniversitesi'nde sosyolog Byron Johnson'ın ya da Albany'deki New York Eyalet Üniversitesi'nde öğretim üyesi bir ekibin Richard Nathan yönetimindeki çalışmalarınca örneklendirildiği gibi– inanç-temelli örgütlerin etkisiyle mezhep temelli olmayan hizmet örgütlerinin etkisini mukayese etme sadesinde daha çok iş çıkarıp kotarmalıdırlar.

William James'in yaklaşımı hakkındaki tartışmalarda sıkça ihmal edilen bir noktayı dikkate aldığımızda, söylenmelidir ki, onun zihnindeki bilim türüne ilişkin süregelen bir rol de vardır. James, "yerel" ve "tesadüfi" [accidental] olana yoğunlaşmaya yönelik doğal bir eğilimimiz olduğunun ve bu iki unsurun herhangi bir bilimsel soruşturmanın başlama noktası olması gerektiğinin farkına vardı. James ile aynı minvalde olmak üzere, Clifford Geertz de "yerel bilgi"nin hem gündelik yaşamda hem de beşeri bilimler kapsamındaki girişimlerde önemli değeri olduğunu gözlemledi. İçinde yaşadığımız çevreyi, içinde yaşamadığımız çevrelerle mukayese etmek suretiyle kendimiz hakkında bilgi sahibi oluruz. Mukayese ve genelleme amaçlı bu araştırma tarzı, muhtemeldir ki ilk sosyal bilimcilerin ilham kaynağı olmuştur. Mukayeseli tetkik sürecinde, aşına olunan, genele dönüşmez; yabancı hale gelir ve böylece de yeni şekillerde tecrübe edilir.

Bilimsel din araştırmaları hem (her türden varsayımlar ileri sürmeye cüret etmek için) gurur, hem de (hatalı olduğunda bunu itiraf etmek için) tevazu ile yürütülmelidir. William James bu hususu çok iyi ifade etmiştir: "Her bilim gibi din bilimi de daima, doğanın inceliklerinin kendisini aştığını ve bulduğu formüllerin de yalnızca yaklaşımlardan [approximations] başka bir şey olmadı-

ğım itiraf etmek zorunda kalacaktır.” Ne var ki, bu yaklaşımlar, insan olmanın ne demek olduğunu anlamaya yönelik değerli birer kılavuz işlevi görür. Ve uygun şekilde kotarıp yorumlandığında, bilimsel din çalışmaları, bu yaklaşımlara önemli ölçüde katkı sağlayabilir.